

mod nordøst efterhånden, som byen voksede) og det ældre fotografi af Østergades krumning i Rudkøbing, hvis sydside »var reserveret til byens store købmandsgårde« (så de kunne få sol i baghaven). I en bog om middelalderlige byplaner kunne man forvente, at vægten var lagt på gode og læselige kort og plantegninger. Kort og planer er der, men næsten altid små og gnidrede og med signaturer, der ikke forklares. Det gælder især de såkaldte »principskitser« af en bys formodede oprindelige byplan og byudvikling. Derimod er der mange og store gengivelser af postkort og fotografier fra omkring 1900 med billedtekster, der forklarer, hvad man ser, men ikke hvad det skal betyde. Læseren får et glimrende indtryk af danske provinsbyers udseende ved (fjorrig) århundredskifte, men ikke af middelalderens byplaner.

Sproget er knapt så aparte som i det første bind, men om en klar og velovervejet fremstilling af emne og kilder er der just ikke tale. Udtrykket »Kristuskirken« er erstattet af »den kristne kirke« (man fristes til at spørge, om der var andre kirker end den kristne i byerne), men at udtrykket »ældre middelalder« skal betegne perioden »Vikingetid/Tidlig middelalder« og »Højmiddelalder« er uigennemtænkt overførsel fra arkæologiens brug af »ældre-yngre« i sin periodisering (ældre stenalder, bronzealder, jernalder etc.). Og hvad skal man

mene om en sætning som følgende (bd. 6, s. 13) om byernes anlægstid: »Der kan ikke herske megen tvivl om, at de markedsøkonomiske principper, der for cirkulationens skyld blev indskudt som et nødvendigt mellemlid mellem adskilte producentgrupper i den ældre middelalder erhvervsmæssigt differentierede samfund, stillede det politiske centrum over for omfattende civilisationsopgaver?« Det skal bemærkes, at det ikke af den øvrige tekst fremgår, hvor det politiske centrum befinder sig, hvem der udgør det, og hvilken betydning det har for de middelalderlige byplaner.

Det havde været mere frugtbart, om Elsø havde præsenteret og diskuteret kilderne for derved at få sine hypoteser om middelalderens byplaner bekræftet, afkræftet eller udbygget og gennem korttegninger og tabeller havde vist fællestræk og særtræk. Udgivelsesformen er ideel til at engagere sig i en åben dialog med kilderne og med kolleger. Forfatteren havde højst sandsynligt måtte moderere, måske oven i købet droppe flere eller alle af sine hypoteser, men lige så sandsynligt kunne der være kommet noget andet og mere spændende ud af at studere de middelalderlige byplaner.

Man må da håbe på, at undersøgelsen kan bidrage til afklaring af, hvad der skal fredes og hvorfor. Som bidrag til historieforskning duer bindene ikke.

Grethe Jacobsen

NYERE TID

Tatjana Fjodorova, Birgit Leick Lampe, Sigurd Rambusch og Tage Sørensen: *Martin Spangsborg. En dansk opdagelsesrejsende i russisk tjeneste*. (Rosendahls Forlag, 1999). 295 s., 290 kr.

På sin vis er titlen misvisende, idet der ikke så meget er tale om en biografi af Martin Spangsborg som en beretning om de to store Kamtjatka-ekspeditioner 1725-30 og 1733-43 med fokus på

ekspeditionernes næstkommanderende, danskeren Martin Spangsborg, der hidtil har stået i skyggen af Vitus Bering. Forfatterne har ikke kunnet finde dansk materiale om Martin Spangsborgs opvækst og liv i Danmark, og tiden fra 1747 til hans død 1761 i St. Petersburg behandles yderst kursorisk. Centrum i fremstillingen er Martin Spangsborgs person og rolle i ekspeditionerne, hvoraf den sidste som bekendt endte med Berings heltedød og Spangsborgs mindre gløvedige fængsling og arrest i St. Petersburg i næsten to år 1746-47 under forskellige anklager, herunder illegalt salg af tobak, brutalitet over for undergivne og dårlig navigation. Spangsborg slap med en mindre straf og degradering, men i juni 1749 sank det af ham førte, nybyggede 54-kanoners lineskib *Varakhael* i Arkhangelsk havn. Det var jo ret uheldigt for en mand, der stadig havde en mængde anklager fra ekspeditionen hængende over sig, men efter tre års husarrest (!) blev han frikendt for at have forårsaget forliset. Alligevel hvilede der en skygge over Martin Spangsborg, og Admiraliteteskollegiet i St. Petersburg ville ikke forfremme ham trods hans fortjenester og høje anciennitet, men søgte ved flere lejligheder at få ham afskediget. Men kejserinde Elisabeth fulgte ikke adskillige indstillinger, så da Martin Spangsborg døde i september 1761, var han stadig i den russiske flåde.

Forfatterne har tydeligvis ønsket at rehabilitere Martin Spangsborg, som i litteraturen enten er blevet forbigået eller fremstillet som en brutal og uvidende chef, hvilket jo ikke er mærkeligt i ly af den mængde klager, der hobede sig op under den sidste ekspedition. Der er ingen tvivl om, det lykkes at nuancere billedet af Spangsborg som en energisk leder med et up to date kendskab til navigation, men spørgsmålet er vel, om det egentlig er så interessant, og om

ikke forfatterne iver for at rense ham fører dem for vidt. Trods alt kunne man ikke lede denne type ekspedition uden at være en hård negl, og de detaljerede beskrivelser af kævlerier og anklager mellem officerer og embedsmænd, breve til St. Petersburg, forskellige anklager osv. kan virke lidt trætende og unødvendige. Der er mere gods i beretningerne om selve ekspeditionerne, som er rigt illustrerede med samtidige stik, kort og fine farvefotos af stederne, som de ser ud nu. Det var både organisatoriske og menneskelige kraftanstrengelser, og man kan ikke lade være med at forundres over de mennesker, som frivilligt udsatte sig for så store risici og lidelser, skønt den materielle belønning i bedste fald var beskeden.

For mig var bogens højdepunkt afsnittet om Martin Spangsborgs og den engelskfødte William Waltons sejlads i 1739 med tre skibe på det Okhotske Hav til øgruppen Kurilerne og videre til Japan. Japan var helt lukket for fremmede, og det var første gang, det blev opsøgt fra den side. Begge parter opførte sig derfor med stor forsigtighed. Det er en forbløffende følelse at sidde i sin lænestol i København anno 2000 og læse om en danskers rejse over mange tusinde kilometer i russisk tjeneste for 260 år siden, med lange uddrag af hans rapporter til kejserinden i St. Petersburg om landgangen i det lukkede Japan og mødet med indbyggerne, og så derefter fra de japanske arkiver læse japanske embedsmænds rapporter om de fremmedes tilsynekomst og udseende. Jeg er ikke ekspert på kildesituationen, men så vidt jeg kan forstå, er det første gang, at store dele af Spangsborgs originale rapport om Japan-besøget er trykt, og de japanske kilder er her gengivet i større omfang end tidligere og med vigtige tilføjelser. Ikke blot er der den forunderlige følelse af at mærke historiens noksom bekendte vingesus, men alle

med interesse i identiteter må anse disse kilder for uhyre interessante i den moderne debat om kulturmøder, både nutidigt og historisk set. Her har vi Spangsbjergs beskrivelse og opfattelse af japanere, japanske embedsmænds opfattelse af situationen og de fremmede, og slutteligt må vi ikke glemme de lokale beboere, som ikke har efterladt sig noget skriftligt, men hvis opfattelse af mødet vi finder filteret gennem henholdsvis Spangsbjergs og de japanske embedsmænds rapporter. Skønt bogen på mange måder er interessant, så er det de japanske afsnit, der fænger og vel også viser, hvor langt man kunne være nået med et andet fokus.

Dan H. Andersen

Beth Grothe Nielsen: *Letfærdige Qvindfolk – om Gisle Nielsdatter og andre barnemordersker*. (Aarhus Universitetsforlag, 1999). 235 s., 198 kr.

Der kan være mange grunde til at interessere sig for kvinders historie og særligt de kvinder, som samfundet har udstødt. Forfatterens interesse for de letfærdige – det vil sige uden for ægteskab besvangrede – kvinder er angiveligt foranlediget af samfundets ændrede syn på de uægte børn og deres mødre. Således er forfatterens væsentligste ærinde at undersøge en periode, hvor forbrydelserne uægteskabelig formerelse, barnedrab og fødsel i dølgsmål blev betragtet som essentielle kriminalpolitiske problemer, der knyttede sig til en fundamental mangel på arbejdskraft. Nærmere bestemt fokuseres der på 1700-tallet og på de foranstaltninger, der blev grebet til for at hindre de pågældende forbrydelser. Fremstillingen baserer sig væsentligst på arkiverne for Nørrejylland landsting, Viborg Tugthus og Danske Kancelli og tegner i kraft heraf et nærgående billede af samfundets normer, dets retlige regler og refor-

mer og ikke mindst af dets dadelværdige kvinder.

Bogen er opdelt i 19 mindre kapitler, der for størstepartens vedkommende veksler mellem det narrative og det analyserende. Det giver på en og samme tid underholdning og dybde til den meget spændende og hidtil noget oversete analyse af kvinder, der fødte børn uden for ægteskab. Bogen indledes med et kapitel om Gisle Nielsdatter, der lod sig beligge af sin husbonds søn og som umiddelbart efter fødselen kvalte det barn, der blev resultatet af forbindelsen. Hun blev ved Nørrejylland landsting som straf herfor dømt til at miste sit hoved med økse, hvorefter hendes hoved skulle sættes på en stage og hendes krop nedgraves på retterstedet. Tonen er let og bærer beretningens kendetegn, hvilket også er karakteristisk for de efterfølgende kapitlers kortere, eksemplificerende levnedbeskrivelser. Beth Grothe Nielsen formår dermed at fastholde læseren i de mere reflekterende studier over gældende ret og retspraksis, som trods alt danner hovedgrundlag for bogens bærende analyse.

Det er ikke retshistorie i egentlig forstand, men derimod i overført betydning. Således forstået, at Beth Grothe Nielsen beskriver og analyserer et retsområdes historie. Alle retlige og sociale forhold tilknyttet de »letfærdige qvindfolk« er blevet gjort til genstand for omfattende undersøgelser, og bogens største force består således i den grundige bearbejdelse af det eksisterende kilde-materiale og i den ihærdige bestræbelse på at følge kvindernes videre skæbne efter afsagt dom. Retsprotokollerne er i flere tilfælde blevet sammenholdt med fangeprotokollerne fra Viborg Tugthus, og eksempelvis hedder det om Birthe Enevoldsdatter, at hun efter benådning blev ført til Viborg Tugthus, hvor hun døde efter 30 års indsættelse.

Man kunne i omskrevet form måske